

ТЕОРІЯ МОЖЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ХРИСТІЯНСЬКОГО ВІРОВЧЕННЯ КАРДИНАЛА ДЖОНА НЬЮМЕНА В СВІТЛІ ПРАВОСЛАВНОГО ВІРОВЧЕННЯ

THE THEORY OF THE POSSIBILITY OF THE DEVELOPMENT OF CHRISTIAN DOCTRINE BY CARDINAL JOHN NEWMAN IN THE LIGHT OF ORTHODOX DOCTRINE

Кардинал Джон Генрі Ньюмен народився 21 лютого 1801 р. в Лондоні і був непересічною особистістю, яка залишила помітний слід у релігійному житті Великобританії вікторіанського періоду. Замолоду він належав до Англіканської церкви і навіть отримав ступінь пресвітера, але згодом впродовж своєї викладацької діяльності в Оксфордському університеті став активним прибічником Оксфордського руху – течії серед англікан Високої Церкви, учасники якого розвивали ідею англо-католицизму. Члени переважно Оксфордського університету виступали за відновлення традиційних аспектів християнської віри, втрачених внаслідок реформації, та їх вклю-

Римо-Католицька Церква є найбільшою християнською конфесією в світі. Тому природньо, що до подій всередині неї постійно прикута увага дослідників християнських історії та богослів'я. Саме тому актуальність обраної теми, як кажуть, «лежить на поверхні», тим більше, що постать кардинала Ньюмена (1801–1890) віддалена від нас не так вже й далеко в часі. По-друге, його твори ще донедавна не були доступні широкому загалу читачів, навіть російською мовою. По-третє, буде цікавим розпочати дослідження його богословських поглядів, щоб прослідкувати та, зрештою, спробувати зрозуміти еволюцію думок цього великого англійського мислителя в

* Доктор наук із богослів'я, професор, професор кафедри богослів'я Київської православної богословської академії.

** Doctor of Theology, Professor, Professor of the Department of Theology of the Kyiv Orthodox Theological Academy.

чення до англіканської літургії та богослів'я. Саме в надрах Оксфордського руху народилася «теорія гілок», за якою Англіканська церква є однією з трьох гілок Церкви Христової разом, відповідно, з Римо-Католицькою та Православною Церквами. Вплив Джона Ньюмена був настільки великий, що до 1845 року групу оксфордських інтелектуалів називали «Ньюменіти», а після 1845 року «п'юзаїти» за ім'ям його наступника Е. Б. П'юзі. Один з видатних діячів цього руху інтелектуалів, диякон Вільям Палмер з Магдален-Колледжа, будучи під впливом патристичної спадщини Древньої Церкви, здійснив дві поїздки до Росії для ознайомлення з життям Російської Православної Церкви та переговорів про можливе воз'єднання двох Церков. Втім можливість приєднання до Російської Церкви членів цього гуртка виявилася нереальною і в 1855 р. він прийняв католицизм. Майбутній кардинал Ньюмен, як і решта членів гуртка жваво цікавився історією Церкви та вивчав святоотцівську спадщину. Можливо на цей шлях його підштовхнула смерть сестри Марії (в січні 1828 року), а можливо були якісь інші причини. Принаймні після смерті близької йому за духом людини його погляди поступово почали набувати все більш «високоцерковного» забарвлення. В серії публікацій, а саме в дев'яностому і останньому «Tracts for the Times», Ньюмен виступив з думкою, що доктрини Римо-Католицької Церкви, встановлені

розумінні християнських богооткровенних істин. Мета нашого невеликого дослідження полягає в першій спробі дати загальну оцінку одному з аспектів його богослів'я в його найбільш відомій праці «*Essay on the Development of Christian Doctrine*» або ж «*Есе про розвиток християнського віровчення*» в російському перекладі С. А. Малімонової (2019).

Стан наукового розроблення теми. Поки що існує не багато досліджень на цю тему, в основному через брак фахового перекладу праць кардинала Ньюмена. Зазначу лише те, що в наше поле зору потрапила праця Даніеля Дж. Ламт'є «*John Henry Newman and Georges Florovsky: an orthodox-catholic dialogue on the development of doctrine*» – це дисертація на ступінь доктора філософських наук, подана в 2012 році до Вищої школи гуманітарних наук Університету Святого Духа ім. Дюкейна. В цій праці проводиться порівняння богословських поглядів двох великих християнських мислителів – кардинала Ньюмена та протоієрея Георгія Флоровського щодо джерел та історичного шляху християнського віровчення. Іншою працею, яка висвітлює значення поглядів кардинала Ньюмена для формування сучасної доктрини Римо-Католицької Церкви, є стаття П. Філліса «*Ньюмен, Другий Ватиканський собор*» Нью-Блекфрайрас, 2013. Не богословським поглядам кардинала, але швидше університетським засадам

Триденський собором, сумісні з тридцятьма дев'ятьма статтями англіканського віросповідання Церкви Англії XVI ст., що було досить сміливою заявою як на той час.

У 1845 р. Ньюмен (і деякі з його послідовників) залишив Церкву Англії і свою посаду в університеті, приєднавшись до Католицької Церкви. Він був висвячений на священника і продовжив своє служіння в Бірмінгемі. У 1879 році, на знак визнання його заслуг у справі поширення віри в Англії 15 травня 1879 року він був зведений у сан кардинала Папою Левом XIII з титулом Сан-Джорджо-ін-Велабро, а з 8 лютого 1890 року отримав звання кардинала-протодиякона. Вже як священнослужитель Римської Церкви Ньюмен зіграв важливу роль у створенні Католицького університету Ірландії, який згодом був перетворений на Дублінський університетський коледж. За свої труди кардинал Ньюмен був беатифікований папою Бенедиктом XVI 19 вересня 2010 року під час офіційного візиту понтифіка до Сполученого королівства, а 13 жовтня 2019 року отримав повну канонізацію від папи Франциска I. Кульмінацією ж у прославленні цього великого богослова XIX ст. стало його проголошення «Вчителем Церкви», згідно рішення папи Лева XIV 31 липня 2025 року. Отже, настав час розглянути богословську систему кардинала Ньюмена, власне її найцікавіший аспект – теорію розвитку догматів, для того, щоб поповнити наші знання про сучасне вівчення Римської

освіти присвячено статтю Д. Саприкіна «Концепція освіти та науки в “Ідеї університету” Джона Генрі Ньюмена» СПб, 2007.

Ключові слова: догмат, Церква, Святі Отці, вівчення, розвиток.

The Roman Catholic Church is the largest Christian denomination in the world. Therefore, it is natural that the events within it are constantly attracting the attention of researchers of Christian history and theology. That is why the relevance of the chosen topic, as they say, «lies on the surface», especially since the figure of Cardinal Newman (1801–1890) stands out from us not so far in time. Secondly, until recently, his works were not available to a wide audience, even in Russian. Thirdly, it would be interesting to begin a study of his theological views in order to follow and ultimately try to understand the evolution of the thoughts of this great English thinker in the understanding of Christian divinely revealed truths. The purpose of our small study is the first attempt to give a general assessment of one of the aspects of his theology in his most famous work, «Essay on the Development of Christian Doctrine», or «Essay on the Development of Christian Doctrine» in the Russian translation by S. A. Malimonova (2019).

The state of scientific development of the topic. So far, there are not many studies on this topic, mainly due to the lack of professional translation of Cardinal Newman's works. I will only note that we have come across the work of

Церкви. Спершу слід сказати, що Джон Ньюмен не був першовідкривачем цієї теорії, він просто систематизував ідею розвитку християнського віровчення в своїй головній праці «An Essay on the Development of Christian Doctrine» (1845) («Ессе про розвиток християнського віровчення»). У тексті статті ми будемо для зручності посилатися не на сторінку чи абстрактно на сам текст, але вказуватимемо частину, розділ, параграф та підрозділ.

Ключові моменти його вчення щодо можливості догматичного розвитку Церкви:

1. Божественне Одкровення може розвиватися в часі.

Кардинал Ньюмен визнає, що Одкровення (revelatio divina) було дане святим апостолам у повноті, але розуміння його, передусім термінологічне, концептуальне і зрештою богословське – розкривається з часом відповідно до потреб, але обов'язково під дією Святого Духа, у житті Церкви. «Пророческе Одкровення насправді... є процесом розвитку: більш ранні пророцтва сповнені прихованого змісту, з якого виростають наступні смисли; вони є зразками» [ч. 1, розділ 2, § 1:9]. «... вся Біблія, а не тільки її пророцькі книги, засновані за принципом розвитку. Одкровення завжди нове і завжди старе. Святий Іван (Богослов), який завершує Євангеліє, говорить, що Він (Христос) дає «не нову заповідь», але «заповідь стару, яку ви мали від початку». А далі Він додає, «заповідь нову Я даю вам. Подібний критерій розвитку є і в Нагорній проповіді Христа, як уже було зазначено» [ч. 1, розділ 2, § 1:10].

2. Критерії справжнього розвитку віровчення.

Для того, щоб розвиток віровчення був справжнім (а не спотворенням чи відхиленням від істини), кардинал Ньюмен про-

Daniel J. Lattier, «John Henry Newman and Georges Florovsky: an orthodox-catholic dialogue on the development of doctrine» – this is a dissertation for the degree of Doctor of Philosophy submitted in 2012 to the Graduate School of Humanities of the University of the Holy Spirit. Duquesne. This work compares the theological views of two great Christian thinkers – Cardinal Newman and Archpriest George Florovsky, regarding the sources and historical path of Christian doctrine. Another work that highlights the significance of Cardinal Newman's views for the formation of the modern doctrine of the Roman Catholic Church is the article by P. Phillips, «Newman, the Second Vatican Council», New Blackfriars 2013. The article by D. Saprykin, «The Concept of Education and Science in John Henry Newman's "Idea of the University"», is devoted not to the theological views of the cardinal, but rather to the university principles of education. St. Petersburg», 2007.

Keywords: *dogma, Church, Holy Fathers, doctrine, development.*

понує ряд ознак, таких як: вірність початковій «основі» віри, узгодженість із традицією й апостольським переданням, духовна плодovitість, здатність витримати критику, дискусії та інші прояви богословствування в церковному житті. «В такій ідеї, як християнство, обов'язково має бути розвиток, і вона є незрівнянною, божественною, тому що Християнство є від Бога; по-друге, якщо це так, то цей розвиток є тим самим, що існує (тобто істинною релігією), тому що іншого немає; і, по-третє, розвиток виявляється саме там, де відкривається справжній розвиток, а саме, в історичних точках апостольського вчення і в авторитетних началах древніх традицій» [ч. 1, розділ 2, § 2:12].

3. Сутність і форма.

Ньюмен розрізняє сутнісний зміст віровчення (*depositum fidei*) – те, що є відкритим Богом і апостолами, – і форму, у якій це віровчення виражається (терміни, дефініції, пояснення). Форми можуть змінюватися, уточнюватися, адаптуватися до контексту, але без відхилення від сутності. «Ми повинні брати до уваги все віровчення, встановлене Церквою. Ортодоксальна істина складається з низки окремих положень, кожне з яких, якщо воно буде (окремо) збережене на шкоду іншим, стане ересю. Отже, щоб довести, що всі донікейські автори вчили про догмат Святої Трійці... недостатньо довести, що один займав позицію, що Син є Бог (бо так робили і савеліани, а також македоніани), а інший – що Отець не Син (бо так чинили й аріани), а третій, що Син дорівнює Отцю (бо так і зробили тритеїсти), а четвертий, що існує тільки один Бог (бо так вчинили й унітарії), цього не достатньо, бо так робили майже всі ересі, які коли-небудь існували; але ми повинні показати, що всі ці думки викладені одночасно, можуть складати консенсус богословів. Справді, наступне сповідання доктрини у Вселенській Церкві створює презумпцію того, що вона реалізувалася ще до її офіційного встановлення, і що справедливо тлумачити ранніх Отців через пізніх» [Вступ: 10].

4. Role of Tradition й Авторитет.

Кардинал Ньюмен вважає, що Священна Традиція, яка включає Писання, Отців Церкви, рішення соборів та літургійне життя, є невід'ємною частиною християнського віровчення. Авторитет визнається інститутами Церкви (єпископатом та соборами) для перебування в межах віри і підтвердження (формального проголошення) того, що вже «implicit» було в

традиції. До речі слід зауважити, що важко знайти якогось іншого західного богослова, який би так часто наголошував на значенні єпископату, цитував Отців Церкви (при чому не лише блаж. Августина, а переважно східних), посилався на рішення соборів та апелював до важливості літургійного життя. Безперечно, що глибоке знайомство з працями святих Отців відіграло тут свою важливу роль, давши майбутньому кардиналу можливість перейти від протестантизму до католицизму, як до більш древньої і непошкодженої форми християнства. «...та універсальність, яку Отці приписують Вселенській Церкві, полягає в її апостольському наслідуванні або в її Єпископаті, а також у тому, що вона була єдиною» [ч. 1, розділ 2, § 2:13]. «Пророки або богослови – передають Одкровення; вони розкривають і формулюють його таємниці, вони роз'яснюють його свідчення, вони гармонізують його зміст, здійснюють його обітниці. Їх вчення – велика система, яка не може бути сформульована в кількох висловах, не може бути вміщена в один принцип або трактат, але полягає в певному обсязі Істини, яка наповнює Церкву, яка іноді відрізняється лише думкою від Єпископської Традиції, яка частково доповнює Святе Письмо і частково збереглася в інтелектуальних висловлюваннях, частково прихована в душі і характері християн; яка виливається в різні сторони в літургіях, у полемічних працях...» [ч. 1, розділ 2, § 2:2].

5. Час і контекст.

Кардинал часто підкреслює, що історичні обставини (культура, філософія, потреби епохи, виникнення нових викликів) відіграють свою роль у тому, які аспекти віровчення мають бути підкреслені, які терміни кращі, які дефініції будуть необхідні для захисту віри від ересей або неправильних інтерпретацій. «Справжні послання святого Ігнатія не містять жодного з таких церковних термінів, як, наприклад, “священник” або “Священний Престол”, які часто зустрічаються згодом; і вони помірковано цитують Святе Письмо. Але інтерпольовані Послання цитують Писання дуже щедро, тобто вони надто Біблійні, щоб бути Апостольськими» [ч. 1, розділ 2, § 2:8]. Наводячи приклад диспуту Отців з Савелієм Птолемаїдським, кардинал Ньюмен розвиває свою думку про еволюцію віровчення, приводячи як приклад появу та закріплення в богослів'ї терміну «єдиносущний». «Проти нього (Савелія) було висунуто те, що Нікейський Собор сам запровадив небіблійні терміни у Символ Віри. «Я ніколи не

знаходив у Святому Письмі, – сказав він, за словами одного зі священників, який був відправлений до нього, – що є дві природи. Я відповів, що жодного єдиносущія (мова йде про термін $\delta\mu\omicron\upsilon\delta\iota\omicron\varsigma$) також не знайдено у Святому Писанні, але тільки у Святих Отців, які добре розуміли Писання і вірно тлумачили його» [ч. 3, розділ 6, § 3:7].

Отже, на думку кардинала Ньюмена догматичний розвиток не тільки присутній у Церкві, але й є її невід'ємною частиною життя. Виявляється він у діяннях соборів, літургіях, звичаях та інших життєвих ситуаціях. Щодо того, як православне богослів'я ставиться до питання можливості догматичного розвитку, то тут зовсім інша позиція, ніж у більшості ідей кардинала Ньюмена.

1. Богослів'я як живе явище.

Православне богослів'я часто говорить про те, що догмат – це істина, а не просто передача слів чи чийхось думок, це живе життя Церкви, дія Святого Духа у церковному житті, богослужінні, іконографії, молитві, таїнствах. Така традиція має незмінні догмати (або краще сказати один Догмат, яким є Христос) «Я є шлях та Істина» (Ін. 14:6–7), але способи вираження, культурні контексти, словниковий запас, акценти можуть змінюватися або краще сказати уточнюватися. Це не «додавання до віри», а уточнення, пояснення, краща артикуляція того, що вже міститься в Святому Переданні. «Не може існувати жодного догматичного розвитку, бо догмати є не теоретичними аксіомами, з яких поступово і послідовно розгортаються щось на зразок «теорем віри». Догматичні суперечки у Древній Церкві точилися не про зміст віри. Перед обличчям позацерковних вчень, богомудрі пастирі і вчителі Церкви, яких вів Дух Божий, шукали і карбували «богопристойні» вислови для ще не закріпленого в словесні шати всецілісного і тотожного досвіду. Адаже в догматичних віровизначеннях відображається і зображується «життя у Христі», перебування Господа у віруючих. За словами Спасителя, життя вічне полягає у досконалому знанні Бога, – і хоча не всі, але тільки чисті серцем можуть побачити Господа, але бачимо завжди – без різниці в часі та термінах – є тотожним, хоча й різноманітним. У Церкві є неможливі жодні «нові одкровення», і всілякі очікування «нових пророцтв» і нових «завітів» раз і назавжди відкинуті та засуджені Церквою, ще як одержимість монтаністів» [Флоровський Г., прот. Христианство и цивилизация].

2. Ставлення до думок кардинала Н'юмена у православному середовищі.

Деякі православні богослови, зокрема цитований вище Георгій Флоровський, пояснюють, що вони визнають термінологічний і концептуальний розвиток у віровченні, але з обережністю щодо того, щоб такий розвиток не означав зміну сутності. Так прот. Флоровський використовує метафору «epigenesis» (родинна, неспішна, органічна поява) на відміну від «еволюційних» чи «логічних» теорій, які можуть здаватися механічними чи детермінованими. «Під можливістю догматичного розвитку іноді розуміють можливість подальшого закріплення одного разу даного благодатного досвіду в загальнозначущій визначення і формули, можливість нових загальнообов'язкових і непогрішних формул зі ще не вирішених питань віровчення, – інакше кажучи, можливість логічної кристалізації церковного досвіду, причому в межах передбачається як повне і адекватне». «...з надзвичайною обережністю треба обходити гностичні спокуси “доведеної віри” і відрізнити історично умовне від незаперечного, відрізнити богонатхненні догмати, скріплені харизматичним свідченням і печаткою Вселенських Соборів, від богословських думок, навіть святоотцівських» [Флоровский Г., прот. Христианство и цивилизация].

3. Консенсус отців.

У православній традиції особливе значення має думка та практика Отців Церкви, як узгоджена через історію, а не лише через окремі авторитетні голоси. Це служить критерієм того, що вважається нормою віри. Якщо якесь вчення не має «згоду Отців», якщо воно з'явилося лише в одному патріархаті, або лише на, скажімо, Латинському Заході, без ширшої історичної підтримки, православні богослови будуть ставити питання про його локальний, а не загальноцерковний характер. Сам кардинал Ньюмен часто використовує правило Вікентія Ліринського про те, що «Апостольське вчення є “quod semper, quod ubique, quod ab omnibus”» [Чельцов, 1999, с. 5]. Відповідно до цієї думки найкращим прикладом «отцівського консенсусу» з православного боку є святий Іван Дамаскин: «Як богослов, він був збирачем святоотцівських матеріалів». В Отцях Церкви він бачив «богонатхненних» вчителів і «богоносних» пастирів. Між ними не може бути суперечності: «батько не бореться з отцями, бо всі вони були причасниками єдиного Святого Духа». Святий Іван Дамаскин збирав не особисті думки отців, а саме святоотцівську

традицію. «Окрема думка не є законом для Церкви», – пише він, а потім повторює святого Григорія Назіанзіна: «одна ластівка літа не робить». «І одна думка не може скинути церковну традицію від одного кінця землі до іншого» [Флоровский, 1992, с. 257]. Отже, відповідно до цих двох високошанованих Отців, теорія про розвиток догматів не витримує жодної критики.

4. Несприйняття «нових догматів».

Для багатьох православних богословів є загрозою не сама поява нового догмату чи богословської думки, яка претендуватиме на обов'язковість, але саме сприйняття цього факту Церквою. Саме тому проголошення нових догматів Римською Церквою є безпідставним, оскільки для їх прийняття не було залучено повноту віруючих. Навіть посилення на «древність» чи щось подібне тут не підходить. Св. Вікентій Лерінський одного разу написав щодо св. Киріана Карфагенського та донатистів: «Що за дивовижна зміна обставин! Творці однієї думки визнані кафоликами, їх послідовники – еретиками; наставникам все відпущено, учні ж засуджені. Можна сказати: “давні звичаї” власними силами не гарантують істину. Єдине справжнє Передання – це передання Істини. Це те, що є в Церкві від самого початку і зберігалось завдяки безперервному наступництву єпископського служіння. Церковне “Передання” – це не тривалість людської пам'яті чи сталість обрядів та звичаїв. Це живе передання, яке не може перебувати серед мертвих правил. Воно є безперервною присутністю Святого Духа в Церкві, яке не зв'язує “буквою”, а постійно рухає “Духом”. Той самий Дух Істини, який “говорив через пророків”, керував Апостолів, постійно веде Церкву до повноти розуміння Божественної істини, від слави до слави» [Цит. за: Флоровский Г., прот. Христианство и цивилизация].

Другий Ватиканський Собор та Ньюменівські ідеї.

Другий Ватиканський Собор (1962–1965) став ключовим моментом у католицькій теології: багато його документів (особливо конституції *Dei Verbum*, *Lumen Gentium*, *Gaudium et Spes* та ін.) вказують на ідеї, які можна зіставити з теорією розвитку віровчення кардинала Ньюмена. У «*Dei Verbum*» у статті 8 говориться, що «ця традиція, що походить від апостолів, розвивається в Церкві за допомогою Святого Духа. Бо відбувається зростання розуміння реалій і слів, що були передані. Це відбувається через споглядання та дослідження ві-

руючими, які зберігають це у своїх серцях (див. Лк. 2:19, 51), через глибоке розуміння духовних реалій, які вони переживають, та через проповідь тих, хто отримав через єпископську спадкоємність певний дар істини. Бо з плином століть Церква постійно рухається до повноти божественної істини, доки слова Божі не досягнуть свого повного виконання в ній» [DEI VERBUM]. Собор визнає, що віровчення не є статичною спадщиною, а літургія, церковне життя, апологетика, мораль, соціальні питання – усе це вимагає нового формулювання або акцентів у відповідь на сучасні проблеми, але без відходу від того, що було від початку. Ці твердження також відповідають принципам Ньюмена. Як влучно говорить П. Філіпс: «Хоча це прямо не цитується в документах Другого Ватиканського собору, Ньюмена слід розглядати як “невидимого Отця” Собору. Це свідчить про визнання Отцями Собору важливості історичної ситуації як місця для практики богослов'я, визнання “знаків часу”. Ми стикаємося з одкровенням як фактом, а не як набором успадкованих тверджень. Як Ньюмен, так і Другий Ватиканський собор цінували роль, яку вся спільнота Церкви відіграє у формулюванні доктрини. Ньюмен застосував модель священницького, пророчого та царського сану, наданого Церкві її Господом, щоб кинути виклик зростаючій поляризації між учителями та тими, кого навчають у церкві, та руйнівному централізму, що виник. Подібним чином Собор бажав відновити плідну взаємодію між периферією та центром, визнаючи колегіальність єпископів та закликаючи до повної участі мирян у житті Церкви» [Phillips, 2013, p. 3].

Папа Бенедикт XVI, як відомо, був шанувальником кардинала Ньюмена. У своїй промові перед курією наприкінці 2005 року папа дав оцінку двом протилежним підходам до розуміння Другого Ватиканського собору, які він назвав «герменевтикою змін» та «герменевтикою безперервності». Перший розглядав Собор як остаточний розрив з християнським минулим; другий – лише як етап у процесі розвитку, у життєво важливому єднанні з традицією Церкви. Звісно, що папа вважав другий шлях правильним, тому, на його думку, богословський підхід кардинала Ньюмена є відправною точкою для правильного розуміння рішень Другого Ватиканського собору. Церква та її доктрина – це не музейні експонати, а живі організми, в яких Дух продовжує діяти, а розвиток – «внутрішній елемент життя», як назвав його Ньюмен, – є Його інструментом [Рассел Шоу, Ньюмен і Церква].

Висновки. Теорія розвитку віровчення Ньюмена представляє собою глибоке як для колишнього англіканина богословське осмислення того, як віра зберігає свою сутність, водночас адаптуючи і уточнюючи свої форми у часі. Вона має вагомі критерії, які стримують можливість абсурдного чи радикального реформування. Православне богослів'я має багато спільного з думками Ньюмена, особливо у визнанні живої традиції, термінологічного розвитку, ролі Отців та соборів, але робить більший акцент на непорушність основ віри і обережності щодо визначення того, що є новим чи обов'язковим догматом. Але принаймні в мене з'явилася думка, яка потребує подальшого уточнення. Як саме розумів автор можливість розвитку віровчення? Чи завжди це поява нових істин віри, які «зберігаються приховано до часу», чи просто це процес уточнення і розкриття догмату, тобто Євангелія, даного нам Христом, звичний для церковного життя? Не поспішаючи з висновком скажу поки що, що для розуміння цього моменту слід дослідити погляди Ньюмена на роль та місце соборів у житті Церкви. Адже, на перший погляд, особливо це стосується святоотецького богослів'я, автор не є стовідсотковим прихильником теорії догматичного розвитку принаймні в тій інтерпретації, яка є звичною для її критиків. Другий Ватиканський Собор у своїх документах ухвалив концепції, суміжні з поглядами кардинала Ньюмена, використавши їх для підтвердження курсу на оновлення та адаптації до нових умов. Що ж до православних, то твердо стоячи на «камені віри» ми не потребуємо якихось богословських нововведень, а лише їх правильного розуміння «в Христі Ісусі». Не більше.

1. *Біблія*. Книги Священного Писання Старого і Нового Завіту: в українському перекладі з паралельними місцями, переклад Патріарха Філарета (Денисенка), Київ: Видання Київської Патріархії Української Православної Церкви Київського Патріархату, 2004.
2. Кардинал Джон Генри Ньюмен, (2019), *Ессе о розвитку християнського вероучення*, пер. С. А. Малимоновой, Москва: Издательство: ЛитРес: Самиздат.
3. Рассел Шоу, *Ньюмен і Церква*. URL: https://catholiceducation.org/en/culture/newman-and-the-church.html?utm_source=chatgpt.com.
4. Флоровский Г., (1992), *Византийские Отцы V–VIII вв.*, Москва: Паломник.
5. Флоровский Г., прот., *Христианство и цивилизация*. URL: https://azbyka.ru/otechnik/Georgij_Florovskij/hristianstvo-i-tsvivilizatsija/9.
6. Чельцов И. В., (1999), *Св. Викентий Лириносский. О вероизложениях вообще, или об общем характере православной догматики*, Москва: Православное действие.

7. *DEIVERBUM*. URL: https://www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vat-ii_const_19651118_dei-verbum_en.html.
8. Phillips P., (2013), *Newman, Vatican II, and the Triple Office*, New Blackfriars.

-
1. *Bibliia*. Knyhy Sviashchenoho Pysannia Staroho i Novoho Zavitu: v ukrainskomu perekladi z paralelnymy mistsiamy, pereklad Patriarkha Filareta (Denysenka), Kyiv: Vydannia Kyivskoi Patriarkhii Ukrainskoi Pravoslavnoi Tserkvy Kyivskoho Patriarkhatu, 2004. [In Ukrainian].
 2. Cheltsov I. V., (1999), *Sv. Vikentii Lirinskii. O veroizlozheniyakh voobshche, ili ob obshchem kharaktere prav oslavnoi dogmatiki*, Moskva: Pravoslavnoe deistvie. [In Russian].
 3. *DEIVERBUM*. URL: https://www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vat-ii_const_19651118_dei-verbum_en.html. [In English].
 4. Florovskii G., (1992), *Vizantiiskie Ottsi V–VIII vv.*, Moskva: Palomnik. [In Russian].
 5. Florovskii G., prot., *Khristianstvo i tsivilizatsiya*. URL: https://azbyka.ru/otechnik/Georgij_Florovskij/hristianstvo-i-tsivilizatsiya/9. [In Russian].
 6. Kardinal Dzhon Genri Nyumen, (2019), *Esse o razvitii khristianskogo veroucheniya*, per. S. A. Malimonovoi, Moskva: Izdatelstvo: LitRes: Samizdat. [In Russian].
 7. Phillips P., (2013), *Newman, Vatican II, and the Triple Office*, New Blackfriars. [In English].
 8. Rassel Shou, *Niumen i Tserkva*. URL: https://catholiceducation.org/en/culture/newman_and_the_church.html?utm_source=chatgpt.com. [In Ukrainian].